

Dr. sc. Ksenija Vuković

Izvanredna profesorica
Katedra za gospodarstvo
Fakultet organizacije i informatike Sveučilišta u Zagrebu
E-mail: ksvukovi@foi.hr

Tamara Šmaguc, mag. oec.

Asistentica
Katedra za gospodarstvo
Fakultet organizacije i informatike Sveučilišta u Zagrebu
E-mail: tsmaguc@foi.hr

DRUŠTVENI KONTEKST IZBORA ZANIMANJA ŽENA U HRVATSKOJ U RAZDOBLJU OD KRAJA 19. DO POČETKA 21. STOLJEĆA

UDK / UDC: 331.54-055.2(497.5)

JEL klasifikacija / JEL classification: J21, J24

Stručni rad / Professional paper

Primljeno / Received: 1. prosinca 2014. / December 1, 2014

Prihvaćeno za tisak / Accepted for publishing: 1. lipnja 2015. / June 1, 2015

Sažetak

Cilj rada je temeljem pregleda literature hrvatskih autora prikazati utjecaj društvenih čimbenika na distribuciju zanimanja žena u Hrvatskoj u razdoblju od kraja 19. stoljeća do početka 21. stoljeća. Korištenjem metode analize teksta dostupnih znanstvenih publikacija iznosi se ekonomska, društvena i ideološka pozadina ekonomske uloge žena. U radu se polazi od pretpostavke da socijalni i vremenski kontekst utječe na intenzitet i kvalitetu ekonomske aktivnosti žena. Prepoznavaju se društvene barijere koje perzistentno utječu na ekonomsku ulogu žene i pridonose razlikama u distribuciji profesionalnih odabira žena i muškaraca.

Cljučne riječi: izbor zanimanja, žene, Hrvatska

1. UVOD

Ekonomski uvjeti u drugoj polovici 19. stoljeća u Hrvatskoj otvorili su mogućnosti za stvaranje novih izbora zanimanja muškaraca i žena, unatoč zaostatku za razvijenim dijelovima Europe nastalom uslijed izostanka industrijske revolucije. Iako tradicionalno kao početak značajnije participacije žena u ekonomiji uzimamo tek razdoblje nakon 2. svjetskog rata, žene su već od samih začetaka modernog građanskog društva i tržišne ekonomije u Hrvatskoj utirale put značajnijoj participaciji u radnoj snazi, koja će se dogoditi u 20. stoljeću. Tijekom 20. stoljeća participacija žena u svim oblicima ekonomske aktivnosti se povećava. No unatoč tome što u proteklih stotinjak godina žene u Hrvatskoj postupno proširuju paletu zanimanja, ukorijenjeno vezivanje određenih zanimanja sa socijalizacijom stečenim rodnim osobinama kroz cijelo je stoljeće održalo rodni dualizam profesionalnih izbora. Pojmovi rod i spol rabe se u ovom članku kao sinonimi. Teorijska uporišta rada o utjecaju društvenih čimbenika na ekonomsku ulogu žene nalaze se u institucionalnoj teoriji i ogranku feminističke teorije po kojem je rodni problem u sferi ekonomske aktivnosti socijalno konstruiran. (Ahl, 2002) Kontekstualna paradigma koristi se u istraživanjima u različitim područjima društvenih znanosti, a novija istraživanja bacaju svjetlo na utjecaj konteksta na poduzetničku ulogu žena (Welter et al., 2014), kao i na šire područje koje se odnosi na ekonomsku ulogu žena i njihove mogućnosti izbora zanimanja. Welter (2011) ističe različite dimenzije konteksta koje se mogu pratiti u kontinuitetu kroz prostor i vrijeme u kojem se događaju ekonomske aktivnosti žena. Prostor u kojem se odvijaju aktivnosti ima specifična društvena i institucionalna obilježja, kao i posebnosti užeg geografskog i fizičkog prostora u kojem se žene zapošljavaju i rade na različitim radnim mjestima. Društveni kontekst odnosi se na odnose među ljudima, umrežavanje, obitelji i prijatelje. Prostorni kontekst pokriva fizičko i geografsko okruženje dok se institucionalni kontekst odnosi na regulatorno, zakonodavno i normativno okruženje. U ovom radu polazimo od definicije zanimanja kao djelatnosti koju obavljamo radi osiguranja sredstava za život, a koja podrazumijeva sve zaposlenice u gospodarstvu, samozaposlene, kao i zaposlenice u javnom sektoru. U radu se daje pregled početaka ekonomske aktivnosti žena u Hrvatskoj, kao i promjene tijekom 20. stoljeća u području ekonomske uključenosti žena i njihovih izbora zanimanja, raspravlja se o temama koje proizlaze iz pregleda kontinuiteta ekonomske uloge žena od nastanka modernoga građanskog društva u Hrvatskoj te se iznose zaključci o razmjerima rodne obojenosti društvenog okvira odabira zanimanja.

2. ISHODIŠTA IZBORA ZANIMANJA ŽENA – KRAJ 19. I POČETAK 20. STOLJEĆA

Ekonomska uključenost žena u počecima modernih izbora zanimanja vidljiva je u sljedećim skupinama: u skupini malih poduzetnika i obrtnika (samozaposlenih i poslodavaca), među zaposlenicima u privatnom sektoru

(manjim, ali postupno povećavajućim udjelom među „bijelim ovratnicima“ i velikim udjelom među onima koji obavljaju pretežito poslove pomoćne radne snage – „plavim ovratnicima“) te u skupini zaposlenika u javnom sektoru. Miles (1993) kaže da se povijesna istraživanja karijera fokusiraju na dvije vrste karijernih struktura – formalne i neformalne. Formalne se karijere razvijaju unutar velikih organizacija koje imaju strukturu i formalni okvir za vertikalne pomake u karijeri (poput željeznice, velikih banaka ili osiguravajućih društava te unutar javnog sektora) dok se neformalne odnose na poduzetništvo, obrt te profesije koje zahtijevaju specifična znanja i visoki stupanj obrazovanja (npr. liječnici, znanstvenici).

Razdoblje urbanizacije u Hrvatskoj i rastakanja tradicionalnih oblika življenja (na selu, unutar velikih obitelji i zadruga), ekonomske krize koje obilježavaju kraj 19. stoljeća te nedostatak odgovarajućeg obrazovanja prisiljavaju žene na potragu za poslom¹, ali ne ostavljajući im puno mogućnosti za izbor zanimanja. Utjecaj ekonomskih i društvenih čimbenika odražava se u rodnoj distribuciji zanimanja vidljivoj iz kvantitativnih pokazatelja o strukturi stanovništva grada Zagreba između 1880. i 1910. godine. Od ukupno 5.280 zaposlenih žena čak ih je 1.954 zaposleno kao kućna služinčad, a zatim 1.497 u obrtu i industriji dok je najveći broj muškaraca zaposlen u obrtu i industriji te javnim službama i ostalim zanimanjima. (Szabo, 1984: 106) Sve je izraženiji problem ekonomski nezbrinutih žena u gradovima iz korpusa osiromašenog seoskog stanovništva koje traže posao kod imućnijih građana „bez obzira na često nesnosne radne uvjete“, a poslovima posredovanja već se 1864. godine počeo baviti privatni Služnički zavod za posredovanje. (Szabo, 1987)

Žene se, suočene s novim društvenim i ekonomskim uvjetima susreću s problemom nezaposlenosti². Problem osiromašenog ženskog stanovništva iz ruralnih

---

¹ Prema podacima iz članka Regionalno porijeklo i socijalna struktura stanovništva grada Zagreba između 1880-1910. (Szabo, 1984) moguće je izračunati stopu zaposlenosti stavljanjem u odnos broja zaposlenih žena i ukupne radno sposobne populacije. Stopa zaposlenosti žena varira od 19 do 22% (ovisno o godini) te iznosi prosječnih 20% za razdoblje od 1880. do 1910. Stopu participacije žena u Hrvatskoj temeljem postojećih izvora nije moguće točno izračunati budući da ne postoje egzaktni podaci o radnoj snazi (koja čini zbroj onih koji rade i onih koji ne rade a aktivno traže posao) jer ne znamo broj žena koje ne rade, a traže posao. Stopa participacije je zasigurno veća, uzimajući u obzir uvjete kriza koje su potresale ekonomiju krajem 19. stoljeća te prisiljavale žene da traže plaćeni posao zbog deprivacije kojoj su izložene. U Velikoj Britaniji je, primjerice u razdoblju od 1880. do 1910. stopa participacije žena iznosila od 35 do 37%, a u Francuskoj čak 45-48%. (Costa, 2000 : 105)

² Stope nezaposlenosti žena također je moguće aproksimirati. Ukoliko među ženskom ekonomski neaktivnom populacijom izuzmemo žensku djecu - djeca u to vrijeme čine oko 26% populacije (Szabo, 1984 : 105) te stavimo u odnos s radno sposobnim stanovništvom (ukupno stanovništvo umanjeno za umirovljenike i djecu) dobivamo približnu stopu nezaposlenosti žena. Točnu stopu nezaposlenosti ne možemo izračunati jer nemamo podatke o tome koliko je onih koji nisu uključeni u ekonomske aktivnosti, a aktivno traže posao. Tako aproksimirane stope nezaposlenosti kreću se od 24% 1880. i 1890. godine do 27% 1900. i 1910. godine. U isto vrijeme među muškom populacijom ta je stopa varirala od 3,7% (1890.) do 2,3% (1910.). Iako, ostaje pitanje koliko je od ovog velikog postotka bilo žena koje nisu tražile posao jer su imale i bez posla dostatna sredstva za život (u sjeni muževa „hranitelja obitelji“) ili nisu bile konkurentne na tržištu rada zbog nedostatka obrazovanja pa su bile obeshrabrene tražiti posao. No razlika između stopa nezaposlenosti muškaraca i žena u socijalnom smislu je indikativna kao i suprotan smjer kretanja rasta odnosno pada stope nezaposlenosti.

područja djelomice se rješava uključivanjem u industrijsku proizvodnju – tvornice duhana u Zagrebu i Rijeci - riječka tvornica zapošljava šezdesetih godina oko 2.000 radnika, uglavnom žena. (Gross i Szabo, 1992) Veći tekstilni poduzetnici su u užoj Hrvatskoj angažirali veći broj švelja u okolici gradova, a početkom osamdesetih godina stotinu seljakinja radilo je u dvije tvornice stolaca – u Bakru i u Ravnoj Gori. (Szabo, 1987: 205)

Žene su, kao i djeca, činile slabije plaćenu radnu snagu. Gross i Szabo (1992 : 333) ističu da je sedamdesetih godina 19. stoljeća udio žena u radnoj snazi poduzeća s više od pet radnika iznosio oko 20%, a djece oko 2%. Žene u korpusu nekvalificirane radne snage dobivale su za isti rad oko polovice nadnice muških kolega. U tvornici šibica u Zagrebu te u staklani Osredok žene su primale nadnicu od 0,5 for. dok su muškarci zarađivali 1 for., a u zagrebačkoj tvornici duhana gdje je bila zaposlena pretežito ženska radna snaga nadnica je iznosila 0,68 for. (Gross i Szabo, 1992 : 333) Goldin i Sokoloff (1982) ističu da se u ranijoj fazi industrijske proizvodnje s veličinom poduzeća povećavala vjerojatnost zapošljavanja ženske i dječje radne snage kako bi se supstituirala i očuvala skupa i ograničena muška radna snaga. Velika poduzeća mogla su si priuštiti ovakvu supstituciju zbog mogućnosti bolje podjele rada te stvaranja jednostavnih poslova za relativno neobučenu populaciju žena. Međutim, s vremenom je ženska radna snaga postajala sve produktivnija pa su rasle i nadnice. (Goldin i Sokoloff, 1982: 758)

Kako ističe Szabo (1987), žene često odabiru zanimanje primalje no loše financijsko stanje općina onemogućuje zapošljavanje i školovanje djevojaka za ovo zanimanje – primaljsko učilište u Zagrebu koje je osnovano 1877. godine polazile su u prosjeku svega 33 učenice, a nakon osamdesetih godina svega 20 učenica. (Szabo, 1987: 202)

Iako su najviše nadnice bile na radnim mjestima koja su zahtijevala stručnost, za koja žene nisu imale odgovarajuće obrazovanje i vještine, rodna je nejednakost zastupljena i u zanimanjima u kojima su žene stekle odgovarajuće kvalifikacije. Iako su se žene među intelektualnim zvanjima uspjele pozicionirati kao učiteljice osnovnih škola u kojima su činile jednu trećinu svih učitelja, za isti su nastavni rad bile slabije plaćene od muškaraca, a nisu mogle niti obavljati funkciju nadzornih tijela u školama. (Szabo, 1987) U Istri i Dalmaciji, koje su se nalazile u austrijskom dijelu Monarhije učiteljice su imale dvadeset posto manju plaću od muških kolega. (Župan, 2005 : 376) Da to nije bio slučaj samo u Hrvatskoj govori nam i izvor koji se odnosi na američke učiteljice koje su sredinom 19. stoljeća primale tek polovicu plaće svojih muških kolega. (Perlmann i Mango, 2001)

Jedan od načina rješavanja pitanja nezaposlenosti žena bilo je samozapošljavanje. Velik broj žena našao je način rješavanja svoje materijalne egzistencije u sitnim obrtima i trgovini gdje su pretežito samostalno djelovale ne zapošljavajući nove zaposlenike, što je karakteristika obrtnika i trgovaca u Hrvatskoj u 19. stoljeću općenito (Stipetić, 2012) a ne samo za žene poduzetnice. Međutim, veliku nezaposlenost teško je kompenzirati samozapošljavanjem. Liberalizacija tržišta i zakonodavstva utječe na povećanje broja obrta i poduzeća, ali ako nema

uvjeta za rast i stvaranje većih poduzeća koja bi apsorbirala značajniji broj nezaposlenih onda su dosezi liberalizacije ograničeni. U takvim su se uvjetima žene našle među relativno dobro zastupljenom grupacijom poduzetnica, prije svega u sferi sitnih obrta i trgovine gdje su niske ulazne barijere. Novca za pokretanje proizvodnje u prerađivačkoj industriji nisu imale te su rijetki primjeri poduzetnica u prerađivačkoj industriji među onima koje su naslijedile imovinu ili poduzeće od supruga (udovice) ili roditelja (neudane žene).

Žene su u Zagrebu u razdoblju od 1880. do 1910. osim kao kućna služinčad, najzastupljenije u djelatnostima industrije i obrta (Szabo, 1984) pri čemu ih je među samostalnim obrtnicima bilo u spomenutom razdoblju prosječno 36%, a među pomoćnim radnicima 22%. Najznačajniji pomak žene su ostvarile kao činovnice jer su od svega 1 činovnice zaposlene u obrtu i industriji 1880. i 1890. došle do brojke od 13 zaposlenih 1900. te čak 106 njih registrirano je 1910. godine pri čemu se to u postotku u spomenutih trideset godina s 1% popelo na 22% žena među činovnicima zaposlenim u obrtu i industriji. (Szabo, 1984) Činovničko zvanje zapravo se odnosilo na blagajnice i knjigovotkinje. Dok je postotak žena samostalnih poduzetnica u trgovini relativno stabilan (nešto manje od trećine svih trgovaca su žene), apsolutni broj, kao i postotak žena zaposlenih kao pomoćne radnice raste, a kao i u djelatnostima industrije i obrta među zaposlenima u trgovini značajan je porast žena zaposlenih kao blagajnice i knjigovotkinje – od 19 žena zaposlenih na tim radnim mjestima 1880. do 310 žena blagajnica i knjigovotkinja 1910. godine.

Pomak u afirmaciji žene su učinile kao učiteljice, kako je već spomenuto, no i ovdje se radna aktivnost i napredovanje žena ne razvijaju glatko – javlja se problem nezaposlenosti učiteljica, nemogućnosti nastavka školovanja na sveučilištu, problematičan stav prema učiteljicama koje se odluče na brak. (Župan, 2005: 375) U uvodu ovog članka spomenuti problem odnosa institucija i poslodavaca prema radnoj aktivnosti udanih žena u Europi s kraja 19. i početka 20. stoljeća, u Hrvatskoj je moguće ilustrirati upravo na primjeru učiteljica. Župan (2005: 375) kaže da je školskim zakonom iz 1888. godine udanim učiteljicama bio onemogućen rad u školama te autor prenosi citat iz Građe za povijest školstva Antuna Cuvaja iz 1911. godine koji govori da udaja znači dobrovoljno odreknuće od službe, a ako ima preko pet godina radnog staža, tada dobiva otporninu u iznosu jednogodišnje plaće.

Iako se svijest društva o potrebi zapošljavanja i obrazovanja žena postupno mijenja, još uvijek je taj pristup selektivan, odnosno prva zadaća i uloga žene je obiteljska – biti majka i supruga, a za žene koje iz nekog razloga ne uspiju ostvariti tu ulogu trebaju se latiti posla pri čemu se ističu preporučene, tj. društveno prihvatljive službe za neudane žene. Luetić (2002) prenosi preporučena zanimanja iz Narodnih novina objavljenih 1892. godine: učiteljice, guvernante, zatim poštanska i „brzojaviteljska“ služba dok je put prema zapošljavanju u trgovačkoj ili „računarskoj“ te ljekarničkoj i liječničkoj službi tek trebao biti otvoren.

Ženama je postupno olakšan pristup obrazovanju pa se po prvi put studenticama omogućuje upis na Mudroslovni fakultet Kr. Sveučilišta Franje Josipa I u Zagrebu u svojstvu izvanrednog studenta, a 1901. donosi se odluka koja buduće

studentice stavlja u ravnopravan status s njihovim muškim kolegama (Luetić, 2002) što je značilo relativno brzo uključivanje u europske tijekove visokog obrazovanja žena. Primjerice, žene su mogle na Bečkom sveučilištu studirati od 1897., u Badenu od 1899., a u Ugarskoj od 1895. godine. (Iveljić, 2007: 281) Preporuka obrazovanja stoji za neudane žene srednjih i viših slojeva (Luetić, 2002: 114) te upućuje na inzistiranje društva na obiteljskoj ulozi žene, ali i na isključivanje siromašnijih slojeva društva. Primjerice, učenice iz radničkih, nadničarskih i seljačkih obitelji činile su tek 3 % učenica više djevojačke škole u Osijeku u razdoblju između 1885. i 1900. godine (Župan, 2005: 373) dok je najveći broj učenica dolazio iz obrtničkih i trgovačkih (40%) te zatim činovničkih obitelji (30% djevojak).

Napredak u pristupu obrazovanju za žene vidljiv je u registriranim ulascima žena u zanimanja koja su bila rezervirana za muškarce. U kreditnim ustanovama (bankama, štedionicama i vjeresijskim udrugama) žene se pojavljuju prvi put u Zagrebu 1910. godine zaposlene kao činovnice i to njih 88 pored 531 kolege. (Szabo, 1984: 115) U javnom sektoru i među intelektualnim zanimanjima sve je više žena, ponajprije u obrazovanju. Među činovnicima zaposlenim u javnom sektoru u Zagrebu tek se jedna žena pojavljuje 1910. godine dok je muškaraca 1.162 (Szabo, 1984: 116) što je razumljivo obzirom da su to zanimanja za fakultetski obrazovane ljude, a žene nisu niti imale priliku školovati se na sveučilištu sve do samog kraja 19. stoljeća.

Žene se postupno afirmiraju u području umjetničkih zanimanja te postaju priznate slikarice (Slava Raškaj), književnice (Ivana Brlić-Mažuranić, Jagoda Truhelka), novinarka (Marija Jurić Zagorka), skladateljice (Dora Pejačević). Među umjetničkim zanimanjima prema popisima stanovništva za razdoblje od 1850. do 1880. malo je umjetničkih zvanja, a u glumačkom zvanju većina je žena. (Szabo, 1987)

Kako kaže Iveljić (2007), žene će se u Hrvatskoj do Prvoga svjetskog rata afirmirati kao učiteljice, profesorice, pedagoginje, umjetnice, gospodarstvenice, liječnice i publicistkinje pri čemu su mnoge od njih karijerno napredovale od učiteljica prema profesoricama i pedagoginjama te prvim liječnicama i znanstvenicama.

3. POSTUPNO JAČANJE PARTICIPACIJE ŽENA U EKONOMSKIM AKTIVNOSTIMA TIJEKOM 20. STOLJEĆA

Dvadeseto stoljeće obilježili su pomaci u vidu intenzivnijeg uključivanja žena u visoko obrazovanje. Tako nakon Prvog svjetskog rata, uz Mudroslovni fakultet Kr. Sveučilišta Franje Josipa I na kojem su prisutne od 1895. godine, žene u Hrvatskoj dobivaju pravo upisa i na pravne, tehničke, rudarske, veterinarske i teološke fakultete. (Luetić, 2002 ; Žnidaršić Žager, 2009) Već 1938. godine na jugoslavenskim je visokim i višim školama bilo 22,8 %

studentica, a do kraja sedamdesetih godina njihova zastupljenost u visokom obrazovanju približila se muškoj populaciji (40,5 %). (Blagojević, 1991 : 96)

Proširenje obrazovnih mogućnosti žena i povećanje njihove participacije među visokoobrazovanom populacijom nije iskorijenilo tradicionalnu rodnu podjelu profesija. Kako ističe Galić (2011), patrijarhalno definirane uloge žena u obitelji u značajnoj su mjeri odredile njihove profesionalne izbore i pridonijele „orodnjavanju“ rada³. Intenzivna rodna podjela rada uočljiva je u profesionalnoj strukturi stanovništva po spolu iz 1971. godine. Dok su neke profesije na ovim prostorima u potpunosti feminizirane (više od 95 % odgajatelja, medicinskih sestara i tajnica bile su žene), u pojedinim zanimanjima (inženjeri, pravnici, sveučilišni profesori) još uvijek prevladava muška populacija⁴. (Šporer, 1990 : 126)

Proces postupne rodne segregacije profesija obilježavali su pomaci u razini materijalne naknade za rad, ali i javne percepcije hijerarhijske pozicije feminiziranih zanimanja. Primjerice, na podacima o radnoj snazi iz ranih sedamdesetih godina Šporer (1990) utvrđuje da između zastupljenosti žena u određenoj gospodarskoj grani i visine osobnog dohotka postoji statistički značajna negativna korelacija. Niže materijalne naknade za rad u profesijama s većom zastupljenošću žena uvjetovale su eroziju njihova društvenog statusa i masovnije prelijevanje muškaraca u profesije s višim materijalnim naknadama i većom razinom društvenog statusa što pak je otvorilo put daljnjoj rodnoj diobi profesija.

Zadržavanje žena u profesijama padajuće materijalne i statusne vrijednosti objašnjivo je drugim oblicima intrinzičnih pogodnosti pojedinih radnih mjesta, a koje su ženama pružile mogućnost vještijeg usklađivanja profesionalnih zadataka s i dalje dominantno „ženskim“ dužnostima vezanim uz odgoj djece i skrb o domaćinstvu. Tako se tijekom 20. stoljeća žene masovno zapošljavaju u niže plaćenim, ali sigurnijim državnim službama, a uslijed traganja za fleksibilnošću svojstveni im postaju i nestandardni oblici zapošljavanja, poput honorarnog rada i rada s nepunim radnim vremenom. (Leinert Novosel, 2003 ; Šimić, 2011) Posljedično, početkom osamdesetih godina žene u Hrvatskoj dominiraju na radnim mjestima uslužnih radnika (65,3 % žena naspram 34,7 % muškaraca) te upravnih, administrativnih i srodnih službenika (53,3 % žena naspram 46,7 % muškaraca), a čine čak tri četvrtine svih zaposlenih u zdravstvu i socijalnoj zaštiti. (Blagojević, 1991 : 73)

Sklonost žena profesijama koje su prema patrijarhalnom obrascu srodnije „ženskoj prirodi“, a istodobno nude fleksibilnost nužnu za usklađivanje karijere s ulogom majke i supruge oslikava retrospektivni pogled na proces feminizacije učiteljske profesije. Do 18. stoljeća učiteljstvo je u gotovo svim

³ Pod „orodnjavanjem“ rada misli se na sve oblike rodni podjela na tržištu rada, a u skladu s tradicionalnim ulogama žena i muškaraca unutar obitelji. (Galić, 2011)

⁴ Godine 1971. u strukturi zaposlenih bivše jugoslavenske države udio žena u profesiji inženjera iznosio je 14,6%, među pravnicima bilo je 23,3% žena, a među nastavnica na fakultetima i višim školama svega 28,1%. (Šporer, 1990 : 125)

društvima bila ugledna i dobro plaćena profesija rezervirana isključivo za muškarce. Ubrzana je industrijalizacija oblikovala niz novih, bolje plaćenih poslova, a reforme obrazovnih sustava dovele su do povećane potražnje za učiteljskom profesijom i potakle otvaranje prvih škola za obuku učiteljica. Iako su počeci ulaska žena u učiteljsku profesiju obilježeni normativno definiranom rodnom diskriminacijom⁵, nematerijalne privilegije učiteljskog poziva (prihvatljivo radno vrijeme, školski praznici, olakšani apsentizam, sigurnost posla i nakon dužeg izbivanja, zajamčena prava iz socijalnog osiguranja) učinile su ga privlačnim ženama i u vrijeme osjetnog pada njegova materijalnog i društvenog statusa. (Jukić, 2013) Sličan povijesni kontekst svojstven je i procesima profesionalizacije drugih, postupno feminiziranih zanimanja, poput odgajateljica, socijalnih i zdravstvenih radnica te uredskih i šalterskih službenica.

Uz masovno zapošljavanje u uslužnim profesijama, od sredine 20. stoljeća žene u Hrvatskoj preuzimaju prevladavajuću ulogu u segmentu obiteljske agrarne proizvodnje. Intenzivni razvoj teške industrije i građevinarstva pedesetih je godina povećao potražnju za pretežito muškom radnom snagom. Posljedično, obiteljsku poljoprivrednu proizvodnju brže napuštaju muški članovi ruralnih porodica. Primjerice, u razdoblju od 1953. do 1961. godine broj aktivnih poljoprivrednika smanjen je za 15 %, a poljoprivrednica za samo 7 %. (First, 1979 : 12) Stalna ili privremena odsutnost muških članova obitelji ženama iz ruralnih sredina upotpunila je dotadašnju funkciju „pomažućih“ članova ulogom organizatorica i upraviteljica obiteljske poljoprivredne proizvodnje. Dotad „pasivne agrarne radnice“ počinju se barem djelomično uključivati u poslove planiranja poljoprivredne proizvodnje i odlučivanja o novim kulturama, a aktivnosti kooperativnog umrežavanja omogućuju im češći izlazak iz izoliranog seoskog imanja i obogaćuju njihov društveni život. (Dimković, 1979) Kako sedamdesetih godina kaže First (1979), žene na selu postupno izlaze iz klupka zastarjelih patrijarhalnih normi, postaju sve uspješnije u samoupravljanju te se dokazuju na rukovodećim mjestima u poljoprivrednim organizacijama.

Od pedesetih do kraja osamdesetih godina 20. stoljeća rodni jaz u stupnju aktivnosti hrvatskog stanovništva postupno se smanjivao. U tom je razdoblju stopa zaposlenosti ženskog stanovništva rasla mnogo brže od stope zaposlenosti muškaraca što je rezultiralo značajnim povećanjem učešća žena u ukupnoj zaposlenosti. (Kerovec, 2003) Tako je 1952. godine u Hrvatskoj formalno zaposlenje imalo 133.000 žena, odnosno 27,9 % ukupno zaposlenih, a 1978. godine prosječan broj zaposlenih žena iznosio je 505.900 što je činilo 38,5 % ukupne zaposlenosti. (Prpić, 1979 : 49) Trend rasta udjela žena u ukupnoj zaposlenosti nastavljen je do kraja 20. stoljeća, a 1997. godine dosegao je maksimalnu vrijednost od 46,0 %. (Kerovec, 2003) U istom je periodu značajno poboljšana obrazovna struktura žena. Godine 1980. žene su u Hrvatskoj činile 44,6 % studenata koji su diplomirali na visokim učilištima da bi se do kraja 20.

⁵ Normativno definirana rodna diskriminacija odnosi se na državni zakon kojim su 1869. godine plaće učiteljica u osnovnim školama ograničene na 80% plaće učitelja te je uveden svojevrsni celibat, odnosno obveza otkazivanja službe u slučaju da se učiteljica udala. (Jukić, 2013)

stoljeća (2000. godine) njihov udio povećao na 55,6 %. Ipak, uvid u izbore zanimanja žena i muškaraca na prijelazu u novo stoljeće otkriva dugoročnu postojanost horizontalne rodne segregacije. Određena zanimanja i dalje su tipično opredjeljenje ženske (odgajatelji i učitelji, usluge socijalne skrbi, društvene znanosti), odnosno muške populacije (inženjerstvo i inženjerski obrti, računalstvo, zaštita okoliša)⁶. (Državni zavod za statistiku, Žene i muškarci u Hrvatskoj 2006, 2006: 40-42).

Uz segregaciju u različitim područjima rada, rodne su razlike postojane u vidu nejednakih mogućnosti promocije žena na ljestvici društvene moći. Bilo da je riječ o poduzećima u privatnom vlasništvu ili javnim institucijama, povećanjem razine društvene moći u vertikalnoj hijerarhiji organizacije smanjuje se zastupljenost ženske populacije. (Galić i Nikodem, 2009) Na ovu problematiku sedamdesetih godina upozorava Prpić (1979: 55) ističući primjer potpune odsutnosti žena na rukovodećim pozicijama društvenih organizacija. Slično, analizom podataka o rodnoj distribuciji profesija iz 1981. godine Blagojević (1991: 74) utvrđuje da žene u privatnim i javnim organizacijama čine tek desetinu rukovodećeg osoblja bivše jugoslavenske države. Noviji podaci o rodnoj raspodjeli rukovodećih pozicija daju naznake da čak i u feminiziranim profesijama na prijelazu u novo stoljeće vertikalna rodna segregacija nije ublažena. Tako je u nastavničkoj profesiji udio žena znatno veći na nižim stupnjevima obrazovanja, dok među nastavničkim osobljem visokoobrazovnih institucija još uvijek prevladavaju muškarci. (Jukić, 2013) Slabija društvena i politička promocija žena također je uočljiva promatranjem rodne strukture rukovoditeljskih pozicija u vertikalnoj hijerarhiji obrazovnih institucija (ravnateljima osnovnih i srednjih škola), zdravstvenih ustanova i dužnosničkih tijela gdje žene kontinuirano čine manjinu⁷. (Galić i Nikodem, 2009)

Unapređenje obrazovne i profesionalne strukture žena tijekom 20. stoljeća povećalo je njihove osobne dohotke i smanjilo ekonomsku ovisnost o supruzima ili drugim muškim članovima obitelji. (Bejaković, 1990) Ipak, rodni raskorak u visini plaća egzistirao je do kraja 20. stoljeća. Prema Šporer (1990), godine 1976. na prostoru bivše jugoslavenske države žene su primale 85,9 % prosječnog osobnog dohotka muškaraca, a noviji statistički podaci o visini

---

⁶ Među studentima koji su 2004. godine diplomirali na visokim učilištima u Hrvatskoj na žene se odnosilo 93,2% diplomiranih odgajatelja i učitelja, 95,9% studenata socijalne skrbi i 82,7% diplomanata na studijima društvenih znanosti. Muškarci pak su apsolutno dominirali među diplomantima visokih škola u poljima inženjerstva i inženjerskih obrta (90,2%), računalstva (79,6%) i zaštite okoliša (85,0%). (Državni zavod za statistiku, Žene i muškarci u Hrvatskoj 2006, 2006 : 41-42)

⁷ Godine 2004./2005. na žene se u Hrvatskoj odnosilo 84,1% zaposlenika osnovnih škola, 65,0% nastavnika srednjih škola i 41,2% nastavnika visokoobrazovnih institucija. Iako u ustanovama niže i srednje razine obrazovanja žene prevladavaju u nastavničkom osoblju, udio od 39,0% među ravnateljima osnovnih škola, odnosno 33,0% među ravnateljima srednjih škola otkriva njihovu podzastupljenost na rukovodećim pozicijama. (Galić i Nikodem, 2009: 255)

prosječnih neto plaća upućuju na tek blago umanjeње rodnog jaza⁸. (Šporer, 1990: 136)

4. ZAKLJUČAK

Ekonomske i društvene prilike za žene u razdoblju od kraja 19. stoljeća do početka 21. stoljeća obilježene su kompleksnošću i barijerama u odabiru zanimanja. Postupnim ulaskom žena na tržište rada i osnaživanjem uloge žene kao ekonomskog subjekta bilježe se vrlo različita iskustva poljoprivrednica, samostalnih poduzetnica, zaposlenica u privatnom i javnom sektoru. Unatoč tome što radno mjesto i kuća sve više bivaju razdvojeni, još uvijek se kombinira skrb o kućanstvu i obitelji sa stalnim ili dodatnim poslovima.

Od samih početaka otvaranja novih načina ostvarivanja egzistencije kroz rad i karijernih mogućnosti, prisutne su barijere zapošljavanju s kojima se susreću društvene skupine koje imaju određeni atribut pogodan za diskriminaciju poput spola, etničke ili religijske pripadnosti. (Brown et al., 2004) Broj društveno prihvatljivih poslova za žene u tom razdoblju bio je ograničen. Zahtjevi vezani uz skrb o djeci, društveni pritisci i restriktivna politika poduzeća i javnih institucija u zapošljavanju udanih žena ograničili su odabir zanimanja žena. (Vincent, 1993) Najznačajnija barijera bila je vezana uz ljudski kapital, tj. otežan pristup obrazovanju za žene.

Sagledavajući ekonomsku ulogu žena u Hrvatskoj dugoročno temeljem dostupne literature hrvatskih autora uočavamo kontinuirano poboljšanje ekonomske i društvene pozicije žene, no ti su se pomaci s obzirom na duljinu promatranog razdoblja (od kraja 19. do početka 21. stoljeća) događali inkrementalno. Mijene vremena i prostora ostavile su traga, pozitivnog ili negativnog, na cjelokupnu populaciju. U okviru vremenskog konteksta možemo pratiti nastanak modernog građanskog društva i tržišnog gospodarstva sredinom 19. stoljeća, razvoj kapitalističkih odnosa do 2. svjetskog rata, život u socijalizmu nakon 2. svjetskog rata, te novija iskustva tranzicijskog i posttranzicijskog razdoblja. Prostorni kontekst, ako govorimo o pripadnosti hrvatskog društva i ekonomije određenom državnom okviru, također je nudio raznovrsna iskustva građanima: od Habsburške Monarhije, preko međuratne i poslijeratne Jugoslavije do neovisne Republike Hrvatske. Različiti vremenski i prostorni konteksti donosili su različite razine ekonomskih i građanskih prava i sloboda, pospješujući ili ograničavajući uvjete za ekonomsku i društvenu aktivnost pojedinca. Na tom području građani su pred zakonom većinom bili u istoj poziciji, neovisno o spolu. Međutim, određeni problemi bili su specifično ženski.

Iako je učinjen značajan pomak za žene s obzirom na dostupnost obrazovanju i na taj način su proširene mogućnosti izbora zanimanja za žene, stanje

---

⁸ Prema podacima Državnog zavoda za statistiku, žene su u Hrvatskoj 2004. godine primale 89,5% prosječne mjesečne neto plaće muškaraca. (Državni zavod za statistiku, Žene i muškarci u Hrvatskoj 2006, 2006 : 51) Iako moguće razlike u statističkom mjerenju dovode u pitanje usporednost ovog podatka s iznesenim pokazateljem za 1976. godinu, evidentno je da su rodne razlike u visini materijalnih primanja i dalje značajne.

na tržištu rada pokazuje i dalje neravnopravnost žena kada se radi o visokopozicioniranim radnim mjestima i visini plaća. Uvjeti za osnivanje poduzeća sa svakom liberalizacijom su se poboljšavali, kako za muškarce, tako i za žene poduzetnice, no žene su i dalje podzastupljene u području poduzetničke aktivnosti. Bitno je istaknuti da pitanje kvantitativne i kvalitativne zastupljenosti žena nije samo pitanje rodne jednakosti, već i važno ekonomsko pitanje. Osnaživanje ekonomije može se vezati uz povećanje stope participacije žena u zaposlenosti, kao i uz mogućnosti jačanja poduzetničkog kapaciteta zemlje uključivanjem žena u poduzetničku populaciju.

LITERATURA

Ahl, H. J. (2002). „The Making of the Female Entrepreneur: A discourse analysis of research texts on women's entrepreneurship“, JIBS Dissertation series No. 015. Jönköping: Jönköping International Business School. Dostupno na <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:3890/FULLTEXT01.pdf>

Bejaković, P. (1990). “Demografski aspekti zaposlenosti u Hrvatskoj”. Sociologija sela, (28), 107-108: 87-99.

Blagojević, M. (1991). *Žene izvan kruga : profesija i porodica*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Brown, J., van Leeuwen, M. H. D., Mitch, D. (2004). Introduction. U: J. Brown, D. Mitch i M. H. D. van Leeuwen (Ur.), *Origins of the Modern Career*. Aldershot, UK: Ashgate, 2004.

Costa, D. L. (2000). From Mill Town to Board Room : The Rise of Women's Paid Labor. *Journal of Economic Perspectives*, (14), 4 : 101-122.

Dimković, J. B. (1979). Društveni položaj seoske žene. *Sociologija sela*, 63-64: 60-69.

First, R. (1979). Žena u ruralnom i agrarnom razvoju Jugoslavije. *Sociologija sela*, 63-64: 9-22.

Galić, B. (2011). Žene i rad u suvremenom društvu - značaj "orodnjenog" rada. *Sociologija i prostor*, (49), 1: 25-48.

Galić, B., Nikodem, K. (2009). Percepcija rodni jednakosti i šansi pri zapošljavanju u hrvatskom društvu. *Pogled nezaposlenih žena*. *Revija za socijalnu politiku*, (16), 3: 253-270.

Goldin, C. i Sokoloff, K. (1982). Women, Children, and Industrialization in the Early Republic: Evidence from the Manufacturing Censuses. *Journal of Economic History*, (42), 4: 741-774.

Gross, M. i Szabo, A. (1992). *Prema hrvatskome građanskom društvu : Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Globus.

Iveljić, I. (2007). *Očevi i sinovi – Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*. Zagreb: Leykam International.

Jukić, R. (2013). „Ženska pedagogija“ i feminizacija nastavničke struke kao čimbenici skrivenog kurikula. *Školski vjesnik*, (62), 4: 541-558.

Kerovec, N. (2003). (Ne)jednakost žena na tržištu rada. *Revija za socijalnu politiku*, (10), 3: 263-282.

Leinert-Novosel, S. (2003). Politika zapošljavanja žena. *Politička misao*, (40), 3: 103-127.

Luetić, T. (2002). Prve studentice Mudroslovnog fakulteta kr. Sveučilišta Franje Josipa I u Zagrebu. *Povijesni prilozi*, (22), 22 : 167-207.

Miles, A. (1993). How open was the nineteenth-century British society? Social mobility and equality of opportunity, 1839-1914. U : A. Miles i D. Vincent (Ur.), *Building European Society. Occupational change and social mobility in Europe 1840-1940*. Manchester: Manchester University Press.

Perlmann, J. i Margo, R. A. (2001). *Women's Work? American Schoolteachers 1650-1920*. Chicago: University of Chicago Press.

Prpić, K. (1979). Žena u procesu zapošljavanja. *Sociologija sela*, 63-64: 49-59.

Republika Hrvatska. (2006). *Žene i muškarci u Hrvatskoj 2006*. ISBN : 953-6667-89-4, Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Dostupno na http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/menandwomen/men_and_women_2006.pdf

Stipetić, V. (2012). *Dva stoljeća razvoja hrvatskoga gospodarstva (1820.-2005.)*. Zagreb: HAZU.

Szabo, A. (1984). Regionalno porijeklo i socijalna struktura stanovništva grada Zagreba između 1880-1910. godine. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, (17), 1: 101-120.

Szabo, A. (1987). Demografska struktura stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije u razdoblju 1850-1880. *Historijski zbornik*, (40), 1: 167-223.

Šimić, A (2011). Rodna dihotomija distribucije nezaposlenosti u vrijeme ekonomske krize u Hrvatskoj. *Praktični menadžment, stručni časopis za teoriju i praksu menadžmenta*, (2), 2: 34-39.

Šporer, Ž. (1990). Socijologija profesija: Ogled o društvenoj uvjetovanosti profesionalizacije. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.

Vincent, D. (1993). Mobility, bureaucracy and careers in early-twentieth-century Britain. U: A. Miles i D. Vincent (Ur.), *Building European Society*.

Occupational change and social mobility in Europe 1840-1940. Manchester: Manchester University Press.

Welter, F. (2011). Contextualizing entrepreneurship – conceptual challenges and ways forward. *Entrepreneurship Theory and Practice*, (35), 1: 165-184.

Welter, F., Brush, C., de Bruin, A. (2014). The Gendering of Entrepreneurship Context, IfM Working Paper 01/14. Bonn: Institut für Mittelsandforschung. Dostupno na http://www.ifm-bonn.org/uploads/tx_ifmstudies/workingpaper_01_14.pdf

Žnidaršić Žager, S. (2009). Slovenke na tržištu rada - povijesna perspektiva. *Časopis za suvremenu povijest*, (41), 2: 315-346.

Župan, D. (2005). Viša djevojačka škola u Osijeku (1882.-1900.). *Scrinia Slavonica*, (5), 1: 366-383.

Ksenija Vuković, Ph. D.

Associate professor
Department of Economics
Faculty of Organization and Informatics, University of Zagreb
E-mail: ksvukovi@foi.hr

Tamara Šmaguc, M. A.

Assistant
Department of Economics
Faculty of Organization and Informatics, University of Zagreb
E-mail: tsmaguc@foi.hr

SOCIAL CONTEXT OF WOMEN'S OCCUPATIONAL CHOICE IN CROATIA FROM THE LATE 19TH TO THE EARLY 21ST CENTURY***Abstract***

The purpose of this paper is to explore the influence of different social factors on women's occupational choices in Croatia from the late 19th to the early 21st century. Using a text analysis method, we are trying to identify economic, social and ideological background of women's economic role. Croatian authors generally agree that women's economic activity is intensively influenced by social and temporal context. Based on previous scientific discussions, this article detects social barriers that have persistently affected women's economic role and contributed to gender differences in professional choices.

Keywords: occupational choice, women, Croatia

JEL classification: J21, J24